

Suomen poliittisen taloushistorian pitkä linja

Markku Kuisma: Venäjä ja Suomen talous 1700–2015. Siltala 2015. 363 s. ISBN 978-952-234-325-3.

Markku Kuisman teosta jäsentää talouden ohella politiikka tai oikeastaan politiikan ja talouden erottamaton yhteys, sekä molempien asettaminen laajaan kansainväliseen kuvioon – mikä on kirjan suuria ansioita. Eri-tyinen suhde itäiseen naapuriin on läsnä Suomen taloushistorian kaikissa käännekohtissa Pietarin kaupungin perustamisesta nykyhetkeen. ”Vanha Venäjä syntyi, Neuvostoliitto kasvatti ja imperiumin viimeisin romahdus vapautti lentoon”, kuuluu yksi Kuisman kiteytys.

Suomi esiintyy ennen kaikkea kokonaistoimijana eli yksikkönä, joka kamppailee selviytyäkseen ja kehityäkseen. Mutta koska sitä edustavat talouden ja politiikan fyysiset toimijat Suomen sisällä, avautuu talouspainotteinen näkymä myös siihen, miten suhde Venäjään on vaikuttanut valtion ja kansakunnan rakentamiseen Suomessa erityisesti 1800-luvulla.

1700-luvun kuvaus ja sen laaja perspektiivi luovat pohjaa myöhempien vaiheiden erittelylle. Pietarin nousu, Euroopan johtavien valtioiden välisten suhteiden ja maailmantalouden kehityksen yksi seuraus, ulotti muutosvoimansa rajan yli piittaamatta Tukholmasta ja valtakunnan rajoista. Suomalaiset alueet näytettyvät aktiivisina sopeutujina muutokseen ja niiden usein odottamattomiin ja tarkoittamattomiin seurauksiin. ”Suomen liitos Pietarin valtapiiriin oli [...] palanen suurta maailmanhistoriallista tapahtumakulkua, sen [...] satunnainen sivutuote.” Integraatio eteni itärajan yli, kun viipurilaiset hivuttautuivat toimimaan Ruotsin puolella ja sahatavaraa vietiin Viipuriin ja Haminaan. Toisaalla tuntui Britannian imu. Se tarttui Suomen metsiin tervan, laivanrakennuksen ja sahatavaran muodossa ja määritteli osaltaan Suomen paikkaa uudessa maailmanjärjestelmässä.

Suomen synty keisarillisena suuriruhtinaskuntana oli sekini seurausta isompien voimien törmäyksistä ja jännitteistä. Uusi poliittinen yksikkö oli kansainvälisen kauppasaarron lapsi, joka näki päivänvalon yhtenä Napoleonin sotien sivujuonteena. Suomalaiset eliitit saivat ”kuin taivaan lahjana” uuden valtiosykikön ja aseman sen johdossa. Keisarin operaatio loi perustan myös talouseliitin toimille ja vaikutti sen panokseen valtion kehittämisessä ja integroimisessa. ”Venäjä veti Suomen elinkeinoelämää historialliseen uudistumiseen:

mukaan industrialismin ja markkinatalouden liitosta syntyneen teollisen kapitalismin läpimurtoon, joka muutti maailmaa ja Suomea perustuksiaan myöten.”

Olenkaisinta ja onnekasta oli paikka idän ja lännen risteyksessä, maanosan johtavien talousalueiden rajaamana ja suhteellisesti ylikehittyneenä osana äiti-imperiumia. Asema avasi mahdollisuuksia molempiin suuntiin. Suomi tipahti tullimuurien väliin ikään kuin puoliksi kotimaana ja puoliksi ulkomaana. Idänkauppa oli edullista: teollisuustuotteiden osuus viennistä Venäjälle oli 1900-luvun taitteessa 80 prosenttia, ja itään etenivät moderni paperiteollisuus sekä tekstiili- ja metalliteollisuus. Idästä tuotiin Suomeen viljaa, muita elintarvikkeita ja raaka-aineita. Onnea oli siinäkin, että maailmantalouden megatrendi sattui suosimaan Suomea mutta ei Venäjää: viljan hinnat olivat laskusuunnassa, mutta sahatavaran suhteelliset hinnat sen sijaan kohoivat. Molemmat trendit hyödyttivät Suomea, sillä Länsi-Eurooppaan vietiin edelleen raaka-aineita, erityisesti sahatavaraa.

Talouden toimijoilla oli kaikki syyt samastua uuteen poliittiseen yksikköön, joka tarjosi niille mainion toiminta-alustan talousalueiden rajalla. Mutta miten tilanne vaikutti talouden johtavan kerroksen rooliin valtion rakentamisessa? Yksi seuraus oli omien rivien tiivistäminen, vientiyritysten läheinen yhteistyö, mikä ilmeni erityisesti vientikartelleina. Yhtäältä siitä kasvoi perintö, joka tuli vaikuttamaan pitkään suomalaisessa suurteollisuudessa, mutta toisaalta kysymys oli yleisemmästä eliittien yhtenäisyydestä ja samastumisesta suuriruhtinaskuntaan ja sen menestykseen. ”Johtavien poliitikkojen hyväksyntä liitti [vientikartellit] kansallisen kilpailustrategian keskeisiksi välikappaleiksi”, ja myös henkilösiteet yhdistivät politiikkaa ja vientiteollisuutta. Oman hyvän edistäminen näyttöytyi toimimisena koko maan hyväksi. ”Maamme ja oma etumme vaatii meiltä yhteistyötä ja toimintaa yleisen edun hyväksi, joka samalla on oma etumme”, kuten G. A. Serlachius muotoili. Ajatus oli, että mikä oli hyväksi puunjalostusteollisuudelle, oli hyväksi koko Suomelle. Kuisma toteaa, että vientiteollisuuden edistämiseen kansallisena tehtävänä sisältyi paljon Suomen tulevaa kehitystä selittävää voimaa.

Asennoitumisessa on varmaan paljon sellaista, mikä pätee pienten maiden kehityspyrkimyksiin yleisemmin. Mutta yhtä itsestään selvää ei ole – pikemminkin päinvastoin – että yhtenäisen eliitin oman edun tavoittelu sopii yhteen sopusuhtaisen yhteiskunnallisen kehityksen kanssa, jossa ei poljeta väestön suurta enemistöö. Sen, miksi ja miten Suomessa tällainen tasapainoinen kehitys kuitenkin toteutui, Kuisman kuvaus

tekee hyvin ymmärrettäväksi. Virkamiesaristokratian intressien ohella talouden tarpeet olivat omiaan edistämään valtiollisen perusrakenteen luomista. Syyt saattoivat olla itsekkäitä, mutta joka tapauksessa samalla kehkeytyivät kansallistalouden rakenteet kuten oma markka, keskuspankki ja liikepankkilaitos. ”Ehkei niin ollut tarkoitus, mutta niin kävi.” Tätä kaikkea rakennettiin käytännönläheisesti, liikoja elämöimättä, jotta Pietarin huomio ei heräisi. ”Hiljaisen lojalismien” menestyksellinen harjoittaminen edellytti lisäksi yhteiskuntarauhan säilymistä. Sen ylläpitämiseen kotimaan eliitillä oli, kuten Kuisma muistuttaa, takanaan Pietarin uhka. Tähän voisi ehkä lisätä, että yhteiskuntarauhan ensisijaisuus oli varmaan myös omiaan sulkemaan näköpiiristä varsinaisen repression työvoiman alistamisen muotona. Kaikkien näiden edellytysten vallitessa eliitin oli mahdollista sovittaa yhteen omia ja koko maan etuja uskottavammin kuin on ollut laita monissa kehittyvissä valtioissa.

Yksi seuraus Kuisman näkökulmasta on totunnaisesta poikkeava periodisointi seuraavassa vaiheessa. ”Bolševikkien vuosiadaksikin” mainittu aika ensimmäisestä maailmansodasta Neuvostoliiton hajoamiseen hahmottuu hänen perspektiivissään yhdeksi pitkäksi sotatalouden kaudeksi, jolloin joko käytiin sotaa tai valmistauduttiin siihen. Suomelle jakso oli moniaikaisista ja -ulotteista peliä ja selviytymistäistelua vieläkin vahvemmassa mielessä kuin edellisellä vuosiadalla, mutta silmiinpistäväntä on uudistettuunkin itä-länsi-asetelmaan sisältynyt jatkuvuus.

Suuri teema on edelleen talouden valtiotoverisuus sopeutumisenä Venäjä-suhteen dominoimaan kansainväliseen asetelmaan. ”Keskinäisen kilpailun kahlinneet vientikartellit olivat suomalaisen teollisuuden kaikkien aikojen isoin menestysinnoavaatio.” Niitä tarvittiin ja käytettiin jälleen alkaen paperiteollisuuden täyskäännöksestä Pietarista Lontooseen ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Myös maailmantalouden lamasta vuosikymmentä myöhemmin Suomi alkoi kiivetä vientikartellien vedolla.

Kylmän sodan aikana taas avaintoimijoita olivat valtionyhtiöt. Ne olivat välttämättömiä, koska Neuvostoliiton valtiolliset organisaatiot edellyttivät neuvotteluja päätöksentekokoneiston keskittämistä myös Suomelta. Lisäksi ne tarjosivat tasapainottelumahdollisuuksia idän ja lännen välillä luovittaessa. Koska ne olivat suhteellisen riippumattomia ja muodollisesti yksityisiä, valtiojohto saattoi pestä käteensä ja pystyi näin suojautumaan sekä itäistä että läntistä suurvalta-

painostusta vastaan. Siksi ne olivat mainioita kylmän sodan aseita. ”Asetelma oli suora heijastus Suomen kansainvälisestä asemasta ja sen salliman liikkumatilan maksimaalisesta hyväksikäytöstä.”

Havainnollisin esimerkki on Suomen sidos neuvostotööljyn ja Neste Oy:n rooli sen toteutuksessa. Sidos oli presidentti Kekkonen ”ulkopoliittisen rakennelman keskeinen tukipilari”. Lisäämällä raakaöljyn tuontia Neuvostoliitosta onnistuttiin ostamaan liikkumavapautta jalostamoteknologian hankkimiseksi lännestä – ja lopulta vielä myymään jalostettua ”kommunistiöljyä” länteen. Kekkonen hahmo nousee muutenkin vahvana esiin. Kreml pyrki monin tavoin syventämään taloudellisia siteitä Suomeen, mutta tällaisitakin toimintaa oli mahdollista kangeta Suomen eduksi ainakin jossakin suhteessa. ”Kekkonen havitteli isompaa [kaupan] kasvua integroidakseen Moskovaa kaupallisten etujen avulla rauhanomaisiin Suomen-suhteisiin.”

Jatkuvuutta löytyy myös taidon ja tuurin sekoituksesta, jossa käytettiin täysin rinnoin hyväksi Neuvostoliiton ja läntisen blokin välisiä jännitteitä. Kekkonen kutsui selviytymisstrategiaa ”suomalaiseksi paradoksisiksi”, ja Kuisma nimittää sitä ”suomalaiseksi nuoralatanssiksi” tai ”suomalaiseksi eloonjäämisopiksi”. Onnea oli jo siinä, että toisesta maailmansodasta toivuva ja yhteiskuntiaan jälleenrakentava Länsi-Eurooppa tarvitsi sahatavaraa, selluloosaa ja paperiaikin eli tärkeimpiä suomalaisia vientituotteita, mikä helpotti yhdentymistä Länsi-Eurooppaan sodan vaikeassa jälkilähteessä. Sitä leimanneet sotakorvauksetkin tulivat lopulta kääntymään teollisuuden hyväksi.

Entäpä mitä sotatalouden jälkeen, kun neuvostoimperiumin romahdus ”vapautti Suomen lentoon” ja kun Suomi on vihdoinkin päässyt toimimaan ”rauhanajan kokoonpanolla ja asetuksilla”? Kuisman vastaus on myrkyllinen. Vapaus saatiin, mutta vapaiksi ei ole tohdittu ruveta. Vaikka kukaan tai mikään ei ole pakottanut ylhäältä eikä ulkopuolelta, kuten tapahtui vuosina 1809 ja 1944, niin ”itäeurooppalainen alemmuudentunto” on ajanut Suomen läntisen unionin ytimiin. Pakottajat löytyvät suomalaisten pään sisältä, historian luomista uhkakuvista.

Painoa ja pistävyyttä loppusivallus saa siitä pitkästä perspektiivistä, johon se asettuu. Samalla se heittää vielä kerran, käänteisesti, valoa tähän perspektiiviin, Suomen poliittisen taloushistorian pitkään linjaan. Ovela ja onnekas vuosisatainen selviytyjä on kovan koulun antamiin opetuksiin jämähtäneenä hukassa uudessa tilanteessa...

RISTO ALAPURO, EMERITUSPROFESSORI
HELSINGIN YLIOPISTO